

Charles Diehl

Călătorii istorice și de artă

Charles Diehl

**Călătorii istorice
și
de artă**

Traducere din limba franceză
de Ion Herdan

Editura BOOKSTORY

București

– 2023 –

PREFAȚĂ

Dacă de la Taine știam că o lucrare istorică poate fi și un strălucit exercițiu de stil și că Gosselin Lenôtre ne-a încântat cu istoria amuzantă – în sensul în care se vorbește de fizică amuzantă –, Charles Diehl învăluie istoria, și, mai ales, istoria artei, în toate grațiile desuete ale unei doamne în vârstă spirituale, poate puțin prea pudrate și parfumate. Cu câtă precauție așază piciorul pe drumul ce-și propune să-l parcurgă! Ce prudență în alegerea cuvântului, destul de colorat pentru a fi evocator, niciodată însă prea îndrăzneț, de teamă de a zgudui tradiții înrădăcinate și scumpe.

Pentru majoritatea cititorilor, numele lui Charles Diehl cheamă imediat în memorie vestitele sale *Figuri bizantine*. Aici, toate virtuțile sale de povestitor își puteau da frâu liber. Dar și ce mină de bogății! Toate coincidențele, șiretlicurile, întâlnirile cele mai neverosimile ale unor romane senzaționale îi erau oferite aici, autentificate – și cu câtă somptuozitate! – de o epocă și o civilizație ce nu-și au pereche în istoria lumii.

Contrastele uzate până la coardă, antitezele prea des folosite (curtezana-împărăteasă, apoteoza imperială a soldatului de rând, dragostea îmbinată cu crimă etc.), cu alte cuvinte, șabloanele de prost gust se spălau aici de păcatul lor originar, pentru a dobândi, sub autoritatea istoriei și talentul unui scriitor, statutul de operă de artă.

Figurile bizantine, cărora se cuvine să le adăugăm o lucrare asemănătoare, *Choses e gens de Byzance*, culegere de admirabile portrete istorice, au întemeiat și perpetuat celebritatea autorului.

Charles Diehl nu era însă nicidecum un tip amuzant de calitate. Acest alsacian – și cât de caracteristică este la compatrioții săi grija de a se dezbăra de orice germanism pentru a

părea cât mai „vieille France“ posibil! – născut la Strasbourg în 1859 făcuse studii strălucite: elev al Școlii Normale, este, între 1881 și 1883, elev al Școlii Franceze de la Roma, înainte de a urma timp de doi ani cursurile de arheologie ale Școlii Franceze din Atena.

La Roma, pregătește o teză de doctorat despre Istoria dominației bizantine în Italia. Calea îi era așadar trasată. De acum încolo, nu va mai trăi decât în spațiul cuprins între Mediterană și Bosfor. Din tinerețe, vizitează muzeele grecești, iar centrele de săpături îi oferă materia unor studii de arheologie încununată de Academia Franceză.

Din acea clipă dă dovadă de calitățile care vor face, într-adevăr, farmecul cărților lui. Despre teza sa în limba franceză – căci, în acea perioadă (suntem în 1888), candidații erau datori să susțină și o teză de doctorat în limba latină – „Studii despre administrația bizantină în Exarcatul de Ravena (568–751)“ –, un examinator scrie: „Ni se prezintă aici o analiză exactă și minuțioasă a textelor; candidatul posedă o cunoaștere profundă a bibliografiei subiectului și folosește în modul cel mai judicios toate procedeele, precum și toate resursele criticii moderne“.

Reputația tânărului savant era pe cât de întemeiată, pe atât de asigurată. Numai decît i se oferă o catedră la Facultatea din Naney. Desigur, va alege istoria. Nicidecum. Prelegerile sale vor avea drept subiect istoria artei, iar cursul său de introducere are în titlu o întrebare – „Ce este arheologia?“ – la care puțini vor fi în stare să răspundă cu competență tânărului profesor. Căci, de acum înainte, aproape fiecare lucrare publicată de el va fi rodul unor călătorii în timpul cărora interesul pentru evenimentele și oamenii din trecut („mica“ istorie dându-i celei zise mari nerv și carne) se va contopi mereu cu pasiunea pentru artă. Pe rând, îl întâlnim pe Diehl la Delos, Mykena, Atena, Olympia, Eleusis, Dodona

sau Tanagra. Aplecându-se peste pulberea lăsată de viața apusă, sub care zac comori și învățăminte, scrie rândurile următoare, în care apar virtuțile sale măiestre: „Marile descoperiri științifice nu sunt științe moarte și deșarte, ci ne fac să pătrundem în elementul poate cel mai viu de pe această lume, în simțămintele intime, în formele de gândire obișnuite ale popoarelor dispărute“.

Era prima operă a lui Diehl, dar în acest prim volum deslușim un mod de a conferi seducție unor cercetări rămase până atunci *terra electa* a savanților de specialitate.

Invocând patronajul ilustrului istoric Gaston Boissier, Diehl remarcă: „Știința nu trebuie să fie neapărat aridă; câteva podoabe înfrumusețează lucrurile frumoase în sine; iar puțină cochetărie le șade bine până și persoanelor cele mai grave“. Moralitatea fabulei: adevărului se cuvine să i se adauge farmecul modului de învățământ.

Între timp, Diehl publică rezultatul unor săpături ce l-au dus prin insulele Mării Egee, în Asia Mică, în Siria, în Italia și în Sicilia.

Când, în 1894, ilustra Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres organizează un concurs, istoricul redactează un memoriu pe care îl publică în 1896 despre Africa bizantină, vast subiect, căci cuprinde două secole ale dominației Bizanțului în Africa, iar Diehl dovedește similitudinea formelor de organizare politică dintre Italia și Africa, supuse ambele stăpânirii imperiului: ca și la Ravena, toate puterile se află concentrate în mâinile unui singur om. Într-adevăr, Iustinian îi învinge pe vandali în cursul a zece ani de război. Maurii, la rândul lor, i se supun. Apoi însă – fenomen iarăși identic cu cel observat în Exarcat – urmează decadența: abuzurilor li se adaugă indisciplina, luptele religioase, mai ales cele pricinuite de monofizism, tulbură cetatea, triburile domesticite ridică fruntea și redevin primejdioase.

Faima încă tânărului savant este răsplătită în 1899 cu întemeierea la Sorbona a unei catedre de istorie bizantină.

Lucrările lui Diehl marchează o epocă în domeniul cercetărilor de bizantinologie. Iată, de pildă, în 1901, apariția volumului intitulat *Iustinian și civilizația bizantină în secolul al VI-lea*. Domnia acestui suveran este atât de caracteristică pentru perioada dintâi a Bizanțului, încât numeroși istorici datează din acea epocă istoria Imperiului Bizantin.

Anii ce urmează văd succesiunea unor lucrări ce compun un corpus neprețuit de istorie bizantină. Pe rând apar *Teodora, Studii bizantine, Imperiul Bizantin sub Paleologi*.

Asupra acestei din urmă lucrări se cuvine să ne oprim. Într-adevăr, în ochii lui Diehl, ultimele două secole, cele stăpânite de Paleologi, întruchipează, în ciuda atâtor dezastre, incomparabila splendoare a Bizanțului. Pustiită, jefuită, capitala rămâne unică. Ceremoniile de curte și-au păstrat somptuozitatea și strălucirea de demult. Iar – și în acest punct constă poate rolul cel mai de preț al domniei ultimei dinastii – arta bizantină, propagată în toată Peninsula Balcanică, se desfășoară în fresce admirabile ce ni se înfățișează și azi la Mistra, pe Muntele Athos, la Trapezunt și Constantinopol.

Deschizător de drumuri, Diehl pregătește unor istorici de seamă, lui Stern, Vogt sau Ostrogorsky, calea pe care aceștia o vor urma, folosind în tratarea capitolului „Despre datarea unor pasaje din Cartea Ceremoniilor“ a lui Constantin Porfirogenet o metodă critică ce îndreaptă unele erori comise până atunci. Astfel, un studiu despre „Mozaicurile de la Kahrié-Djami“ le readuce pe acestea din secolul al XII-lea la veacul al XIV-lea, îngăduindu-i lui Diehl să le înrudească cu cele de la Curtea de Argeș.

Acum apar *Figurile bizantine*, care aveau să rămână în ochii marelui public – și poate nu numai în ai săi – cea mai vestită lucrare a lui Diehl.

De la Bizanț la Veneția nu era decât un pas. Diehl îl face, scriind o istorie a Serenisimei Republici, în care înfățișează măreția ideii de patrie la venețieni, îndrăzneală cu care ei și-au clădit imperiul colonial, gloria spre care năzuiau.

Dar iată că, în 1929, Diehl este oaspetele României. La București și la Cluj rostește conferințe viu aplaudate, al căror sâmbure îl găsim în altele, făcute de el cu zeci de ani în urmă la Paris, și în care aducea dovadă că toate titlurile boierești, organizarea politică și religioasă, orânduirea etichetei și legislația ecleziastică din Principatele Române aveau drept model pe cele bizantine. Din Bizanț vine în secolul al XVI-lea patriarhul care reorganizează Biserica munteană. În Fanar, voievozii desemnați de sultan erau unși după ceremonialul împăraților bizantini și primiți cu urale ce aminteau de *polihromia* Curții bizantine.

Toate aceste amănunte le reamintește Charles Diehl în conferințele rostite în România, nu fără a zugrăvi prin cuvinte înduioșate farmecul mănăstirilor românești învăluite în pacea lor spirituală, dar și înflăcărea frescelor policrome; subliniază splendoarea fundalurilor albastre pe care reies lungi teorii de personaje cucernice, așa cum le vedem la Sucevița, Moldovița, Voroneț. Încântarea istoricului în fața acestui spectacol îl aduce să încerce o comparație între minunile artei românești, moștenitoare nemijlocită a celei a Bizanțului Paleologilor, și mozaicurile de la San Marco sau Domul din Orvieto.

Istoricul cedează adesea rangul cel dintâi estetului, iar în acest domeniu îi datorăm lui Diehl o corectare ce avea să schimbe imaginea pe care și-o făceau mulți despre arta bizantină. De la Strzygowski până la Diehl se repeta că Orientul jucase la Bizanț rolul revendicat de către Roma. Perșii sasanizi se aflau, după savantul austriac, la originea artei creștine a lumii elenistice. Fără a nega acest fapt, Diehl

oferă o corecție importantă, redându-i Constantinopolului însemnătatea sa: Constantinopolul a coordonat cupola, Constantinopolul a așternut pe ziduri decorații policrome. Iar odată cu înscăunarea Paleologilor, arta bizantină cunoaște o înflorire ai cărei muguri altoiesc arta țărilor vecine: în Rusia, Serbia, Bulgaria, în Bucovina noastră, cât și la Curtea de Argeș trăim încă în plin Bizanț.

Istoric și estetic, Diehl ne dă și în volumul de față impresiile sale de artist, mereu atent să așeze frumosul în epoca ce i-a dat naștere. Cu o pană delicată, nu o dată prețioasă, uneori chiar îndoită de unele ticuri stilistice, își plimbă curiozitatea prin bazinul mediteranean. Dacă, de pildă, în primele capitole, precizia amănuntului ține în frâu desfătarea privitorului – capitolele consacrate săpăturilor din Dalmația și de la Delfi depun mărturie în acest sens –, ne pierdem mai târziu în grațiile evanescente ale unui exotism foarte gustat în acel „fin de siècle“. Cine va putea număra vreodată fântânile pe care le-a făcut să țâșnească Pierre Loti în curțile moscheilor umbrite de copaci bătrâni? Narghilele aprinse de mâna sa în fața cafenelelor liniștite din câte o uliță uitată de Allah? Enumerarea nestematelor, descrierea paiștelor exuberante cu cadâne captive, apele albastre ale Bosforului – dacă nu cumva sunt cele ale Orontelui – ei da, le cunoaștem prea bine și – să o mărturisim? – le regăsim fără pudoare, aproape cu plăcere.

Iar dacă nu impunem tăcere umorului nostru, vom gusta – în alt mod decât credea autorul – scurtul popas făcut în apele dalmațiene de un vapor la bordul căruia călătoresc mai mulți savanți francezi. Dintr-odată – să nu uităm că ne aflăm în 1896 – un mănunchi de profesori, poate nu chiar toți de vază, se iau drept întruchiparea însăși a Republicii Franceze. Câtă îngâmfare și condescendență! Se află oare printre ei domnul Homais? Iar domnul Prudhome nu este departe, de

parcă ne spune că această Marsilieză este cea mai frumoasă zi a vieții lui!

Dar pace. Cu atât mai bine dacă o notă de umor involuntar înveselește paginile, când la fel de încântătoare cât sunt și încântate, când hrănite cu o erudiție întotdeauna înveșmântată în finețe și grație.

Grație – iată cuvântul cel mai potrivit unui stil care, cu tot manierismul, desigur voit, nu-l putem trece cu vederea, conferă întregului volum harul de care atâția scriitori de azi par a se feri ca de un vrăjmaș: farmecul.

Capitolul I

PRIN DALMAȚIA ROMANĂ

Palatul lui Dioclețian din Spalato

La 1 mai 305, în câmpia Nicomediei și în prezența marilor demnitari ai Curții, a detașamentelor de armată și a poporului, Dioclețian, îmbătrânit, bolnav, sătul de povara imperiului, renunța solemn la puterea pe care o exercitase timp de douăzeci de ani. Apoi, după ce lepădase purpura și își desemnase succesorii, bătrânul împărat se urcă în grabă într-o caleașcă închisă și pentru ultima oară parcurgea, parcă pe furiș, străzile capitalei sale și, părăsind Răsăritul pe veci, se retrăgea în somptuosul refugiu pe care și-l pregătise de câțva timp în Dalmația.

Împins de unul din acele simțăminte caracteristice omului simplu și firești la un ostaș improvizat ca el, Dioclețian voise să-și trăiască ultimele zile chiar pe meleagurile unde își începuse viața: pe țărmul Adriaticii, lângă orașul Salonae, unde probabil se născuse; își durase palatul într-unul din peisajele cele mai încântătoare ale litoralului dalmatic, între muntele acoperit cu păduri și vii, ce se arcuiește la orizont ca un vast amfiteatru, și marea presărată cu insule, aidoma unui mare lac liniștit și albastru. Totuși, coborând de pe tron, renunțând de bunăvoie la bucuriile și grijile autorității supreme, Dioclețian, ascultând și de această dată de un simțământ firesc la un imperial, parvenit, nu putea uita că fusese stăpânul lumii și voia ca nimeni să nu o uite.

Dorise ca ultimul său refugiu să fie imens și superb, împodobit cu somptuoase monumente, înfrumusețat, cu tot luxul și tot rafinamentul artei, destul de vast pentru a putea adăposti o armată întreagă de slujitori, de curteni și de paznici,

cu care bătrânul suveran era hotărât să se înconjoare până la moarte. Astfel, palatul lui Dioclețian se întinse până la a dobândi proporțiile unui oraș; și, într-adevăr, câteva secole mai târziu, un oraș întreg avea să sălășluiască în incinta lui.

Datorită unei întâmplări rar întâlnite, monumentul acesta, unul dintre cele mai remarcabile și mai prețioase lăstate moștenire de Antichitatea romană, a dăinuit până în zilele noastre, chiar dacă nu intact, destul de bine păstrat pentru a merita un studiu amănunțit. Când, cu vreo trei secole după moartea lui Dioclețian, invazia barbarilor s-a abătut asupra orașului Salona, locuitorii orașului jefuit, amenințați de croați, se adăpostiră în spatele zidurilor zdruncinate, dar încă solide, ale palatului imperial acum pustiu; pe lângă ziduri și turnuri, în interiorul imenselor săli goale, printre coloanele porticurilor, oamenii se aciuară în locuințe mizere: și astfel luă naștere Spalato.

Desigur, în vârtoarea transformărilor, au dispărut multe vestigii antice; desigur, pe măsură ce noul oraș s-a organizat și a existat, multe rămășițe venerabile au fost jertfite cerințelor vieții de toate zilele. Dar, pentru apărarea orașului, vechile ziduri de apărare ale palatului imperial trebuiau păstrate, iar cele mai somptuoase dintre monumentele epocii păgâne, părand folosite nevoilor vieții religioase, au fost astfel salvate. Și în prezent, zidurile seculare înălțate din ordinul lui Dioclețian cuprind nucleul orașului modern; înăuntrul cetății, edificiile principale subzistă așa – sau aproximativ așa – cum le-a durat o voință atotputernică; nicăieri, poate, pe tot globul, Imperiul Roman, ajuns în perioada de declin, nu a lăsat despre el însuși o icoană mai magnifică și mai vie.

Savanții care au studiat palatul din Spalato îl consideră, pe drept cuvânt, ca pe „unul dintre acele monumente atât de rare, care ne învață mai multe despre o anumită epocă decât